

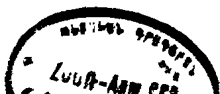
ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԵՐԿՈՒ ՏԱՐՐԵՐԸ

Ձեռք ըսեր «երկու կէսերը», ոչ իսկ «երկու մասերը»։ այդպիսի որակումով մը ճիշդ պիտի բացատրած չըլլայինք անոնց աղերսը իրարու հետ՝ նրկատմամբ ազգային կազմութեան և գոյութեան հարցին։ Հոգեւորականութիւնը և աշխարհականութիւնը, մեր մէջ, չափի և համեմատութեան վերաբերմունքով չէ որ իրարու մօտ եկած և իրենց միաւորութեամբը ուժաւորած են ազգային կեանքը, ալ զիրենք ստորոգող առանձնաւորութիւններուն անհրաժեշտ պատշաճեցումովը իրարու, իրենց ընդունիչ առաւելութիւններուն ազուցումովը իրարու մէջ։ Անոնք «տարրեր» են միմեանց նկատմամբ։ տարրեր՝ որոնք կրնան յարակցիլ միայն, և ո՛չ թէ կտորներ կամ բաժիններ, որոնք կը կցուին այսօր իրարու այնքան զիւրութեամբ՝ որքան հեշտիւ վաղը պիտի խզուէին իրարմէ։ Պատահականութիւնը չէ անոնց կապը, այլ անհրաժեշտութիւնը։ Դարերուն դասն է այս։ պատմութեան պատգամը, որ ոչինչ ունի իր մէջ պատրուական։ Ու այդ դասն է որ, իբրեւ տարեկան կարգախօս մը, նորէն կուգան տալ մեզի Ղևոնդեանք և Վարդանանք, իրենց տօնին առիթով։

Ազգերը իրենց գոյութեան բախտորոշ պահերո՛ւն է որ ի յայտ կը բերեն իրենց հոգեկան ինքնութիւնը, իրենց ցեղային նկարագիրը բաղադրող ոյժերուն արժէքը։ ու մեր անցեալին մէջ՝ 451ը, Աւարայրի կռիւին թուականը, զերազանցօրէն այդպիսի պահ մը եղած է իրապէս։ Իբրեւ Ազգ և իբրեւ Եկեղեցի, մեր ինքնութեան որոշադրումը կը պարտինք այդ թուականին, երբ, աշխարհի այդ ժամանակի ամենէն մեծագոր պետութիւնը, որ իր Աքիմենեան շրջանին՝ ճիշդ տասը դարեր առաջ՝ Թերմոպլիէի կիրճին առջև հասկցեր էր թէ միայն թիւը չէ որ կը շինէ ոյժը, այս անգամ ևս, իր Սասանեան Հարստութեան ամենէն մոլեգին օրերուն, Աւարայրի առջև վերահասու եղաւ թէ տրդարեւ բազմութենէն մոլեգին օրերուն, Աւարայրի առջև և վեր ուրիշ և աւելի իրական գորութիւն մը կայ, և երկցող մեծութենէն առաջ և վեր ուրիշ և աւելի իրական գորութիւն մը կայ, և թէ ապրելու իրաւունք ունի ազգ մը, երբ իր մէջ կան մարդիկ որոնք զիտեն և կրնան իրենց համար պարտականութիւն համարել մեռնիլ՝ անոր համար նուիրական սկզբունքի մը սեղանին առջև։

Վարդանանք և Ղևոնդեանք, մեր մէջ, այդ սկզբունքը ամենաբարձր անտիճանի մը վրայ փառաւորողները եղան յաւէտ։ Անոնցմէ առաջ իրաւ է թէ ունեցած ենք իրենց նմանները։ Նորրորդ դարու առաջին կիսուն՝ Շապուհի բացած պատերազմին մէջ մեռած Վաչէ Մամիկոնեանը, իրեն հետ ինկած նախաբարներու և զօրաց բազմութեան մը հետ, որոնց յիշատակին ազգային տօնի

նուիրականութիւն մը տուաւ Վրթանէս՝ 338ին, Ունեցած ենք անշուշտ իրենցմէ վերջն ալ, ազգային և կրօնական խտէպին համար նահատակուած քաջերու շար ի շար հոյերը, որոնց զիծը արեան թափօրի մը տողանցութեամբ կուզայ կը հասնի ահա մինչև մեր օրերը: Բայց կարելի չէ ուրանալ թէ Ղևոնդեանց և Վարդանանց տուած մնաց ընդ միշտ անգերազանցելի, իբրև մեր ժողովուրդին միաշունչ և միասիրտ, հաւատքով և գիտակցութեամբ ծառայողը՝ լոյսի և ազատութեան իր իրաւունքը արհամարհող բիրտ սաստկութիւններու դէմ: Իրմէ առաջ այդ ոգով կատարուած շարժումներուն աւելի կանոնաւորեալ կատարելութիւնը՝ անոնց այդ գործը ատով իսկ եղաւ նաև տիպար յարացոյցը և թելադրող ներշնչումը այն բոլոր ազատատենչ շարժումներուն, որոնք՝ դարձ և երբեմն նոյն իսկ կէս դարը անգամ մը յառաջ եկան մեր պատմական իրականութեան մէջ: Ասոր համար չէ՞ միթէ որ հասարակաց կարծիքին մէջ միշտ նոր Ղևոնդներ նկատուած են Աւետարանին վրայ հայրենիքին համար ինկած հայ եկեղեցականները, մինչ Վարդանի փառապատկովը դափնեզարդած ենք շարունակ անունն ու յիշատակը աշխարհական կարգէ այն զիւցազններուն, որոնք անմահութեան նոյն ծիրանիովը վազած են գէպի կուռագաշտ:

Վարդանանք եւ Ղևոնդեանք, կամ, պարզապէս՝ միութեան գիծով մը Վարդանանք - Ղևոնդեանք. նշանատախտակ արձանագրութիւն մըն է ան այլևս. փառաւոր վերնագիր մը, որուն ներքե կարելի է գրել այս ազգին զազափառական յեղափոխութիւններուն պատմութիւնը, այն՝ որուն մէջ պարզուին եւ պատկերազարդուին սրբութեան և արութեան, զիւցազնական առաքինութեանց և հաւատքի, յոյսի և սիրոյ մղումով կատարուած մեծագործութեանց այն բոլոր գրուածքներն ու իրադարձութիւնները, որոնցմով հարուստ է արդարեւ մեր Պատմահօր մասնանշած «փոքրիկ ածուն» ալ:

Մեծ տաղանդներու և բեղնաւոր գործերով պիտի լինէր այդպիսի զրական անմահ յիշատակարանի մը կերտումը: Ինչ որ մեր այս խոնարհ վերնագրին մէջ մենք հոս պիտի փափաքէինք վեր առնել քանի մը բառերով, մէկն է միայն, թէ և ոչ անկարելիներէն, բոլոր այն գիծերուն, որոնց մէջ երևան կուզայ զոյգ տօներուն մեր նայուածքին առջև հանդիսադրած գործին մեծ և գեղեցիկ նկարագիրը: — Այդ գիծը, ըստ մեզ, այն սերտ կցորդութիւնն է, որով հոգևորականներն ու աշխարհականները, կղերն ու ժողովուրդը, իրենց զուգնեցան ու զեկավարներովը, միացած են իրարու հետ՝ անբաժան, անհրաժեշտ և տարերային յարակցութեամբ մը:

Տեսէ՛ք. այդ թուականին, Յոյներէն և Լատիններէն չորրորդ տիեզերական առձայնուած ժողովը կը զուարթուէր Բիւզանդիոնի մէկ արուարձանին մէջ, քրիստոնէութիւնը բոլորելու համար այս կամ այն կերպով ստեղծուած վարդապետական կամ դաւանական կնճիռի մը շուրջը, որուն՝ նոյն ինքն այդ խնդրոյն ծնունդ տուող եկեղեցիներուն և մերինին և ուրիշներուն մէջ ունեցած հետեւանքները ծանօթ են պատմութեան լոյսին տակ: Հայ կղերը՝ գիտնալով կամ նախազգալով արդեօք թէ քաղաքական եւ եկեղեցական մտայնութիւններով խմորուած ինչ տիրակալական նկատումներ կը գործէին այդ զուարթումին նպատակին մէջ, թէ աւելի էական պարտականութեան մը կոչին լոկ անսալով, կը նախընտրէր Աւարայրը՝ Գաղիկեոնէն . . . :

Պատասխանը բացորոշ է այս հարցումին. Հայ Եկեղեցականութիւնը խորհեցաւ անտարակոյս թէ պահեր կան կեանքին մէջ, ուր հաւատքի հարցն ալ, ինչպէս շատ ուրիշներ, աւելի անկեղծօրէն և աւելի հատու վճռականութեամբ կը լուծուի մահու և կենաց կռուադաշտին վրայ, քան թէ ակմբահոյլ հաւաքումներու ոսկեձեղուն սրահներուն մէջ, ուր ճշմարտութիւնը նրբիմաց բանաձեւումներու կապանքներէն խեղդամահ կ'ըլլայ յաճախ կողմնակի և հեռանկատ թաքնամտութեանց մէջին մէջ:

Ու զացին անոնք հոն միայն, ուր կը կանչէր գիրենք, մահուան ձայնին մէջէն, կեանքը, իրենց ժողովուրդին, անոնց և իրենց միանգամայն ազգին կեանքը: Բոկոտն, զիշերագնաց, դիմակալելով հանգամանքներու ամենէն դժպիհ պայմաններուն, հեքը կուրծքերնին և ճշմարտութեան տեսիլքը իրենց սեւեռուն նայուածքին առջեւ դէմյանդիման. խառնուեցան անոնք բազմութեան հետ, վաճառի չէին կրնար բաժնուիլ արիւնի ու հաւատքի բաժանորդութենէն անոնց, զորս մէկ Հայրենիքի և Եկեղեցւոյ, մէկ անցեալի և ապագայի ու մէկ իտէպի նոյնութիւնը համաձուլած էր իրենց հետ:

Նկատե՛լ հարկ է սակայն թէ անոնք խառնուեցան ամբողջին ո՛չ թէ մոռնալով՝ կորսնցնելով իրենց հոգեւորական աստիճանին շուքն ու կանոնը, այլ ընդհակառակն իրենց կոչումին շնորհքն ու հմայքը դնելով ի սպաս հետապնդուած նպատակին: Անոնց հաւատքին գիտակցութեան լոյսը մերթ խրախոյսի չեշտ և սիոփանքի ցօղ էր իրենց խօսքին մէջ, ու մերթ կտաւաբանքի սաստ, ուժգին, անողոք. ամբողջ բանակը ի՞նչպէս կ'ոգևորուի երկիւղածօրէն՝ երբ Ղևոնդ, պատերազմէն առաջ, վերջին իրիկունը, իր աւետարանաշունչ ուղերձը կ'ընէ անոնց. ու յետոյ, պատերազմէն վերջը, Տիգրոն տարուած միջոցին, երբ ճամբան կը հանդիպի Վասակի, իր բաւերը ի՞նչպիսի շուարունմի կը մատնեն ուխտադրուած:

Ո՛րքան խոր էր կրօնականներու դասին սէրը աշխարհիկներու նկատմամբ, այնքան չե՛րմ էր այս վերջիններուն վերաբերմունքը առաջիններուն հանդէպ. և այս՝ առանց երբեք ներելու ինքզինքնուն որ անոնց մէջ գտնել կարծեն ըստորուկ կամակատարներ իրենց հայեցողութեանց: Նախարարները իրենց հաւանութեամբը միայն կը պատուեն նամակը, զոր Եկեղեցւոյ ուխտը, զխաւորութեամբ կաթողիկոսին և մասնակցութեամբ բոլոր եպիսկոպոսներուն, կ'ուզէ, բոլորովին կրօնական ջատագովութեան ոգիով, Պարսից Դուռը. ու սիրով թոյլ կուտան նոյնպէս որ իրենց հետ ըլլան անոնք՝ երբ հարկ կը զգացուի զրաւոր դիմում կատարել բիւզանդական արքունիքին:

Գնահատութիւնը ի՛նչ որ ալ ըսէ այդ երևոյթը այնքան գեղեցիկ կերպով յայտադրող վաւերագիրներու պատմական արժէքին մասին, անոր գիտողութիւնները անոնց բնագրական կամ մատենագրական էութեան միայն կրնան հասնիլ, և չեն կրնար որ և է կերպով ստանանլ ոգիին՝ որ անոնց բուն արժէքը կը կազմէ: Երբ հարկ իսկ լինի ընդունիլ թէ այդ վաւերագիրները պարունակող գիրքերը գործ են Վարդանանց եղիւթութենէն քանի մը դար յետնագոյն ժամանակի, ըստ մեզ՝ դարձեալ չի նուազիր անոնց բարոյական նշանակութիւնը, զի այդ պարագային առ առաւելն անոնք պիտի ցուցնեն իրենց ժամանակին մտայնութիւնը՝ իբրև շարունակութիւն կանխագոյն դարերու նոյն մտայնութեան, այլապէս ևս հաստատուած՝ մեր պատմական գրականութեան ուրիշ աղբիւրներով:

Եկեղեցական եւ աւխարհիկ տարրեր միտ միասին. — Այս եղած է միշտ ազգային ողջմտութեան կանոնը ազգին ներկային ու ապագային վերաբերող կարեւորագոյն գործառնութեանց, մանաւանդ անոր ճակատագրին հետ կապ ունեցող մեծ խնդիրներուն մէջ։ Ամէն անգամ որ ունեցած ենք պետական կեանք՝ արքունիքն ու հայրապետանոցը, տարբեր պարագաներու մէջ՝ միշտ ժողովուրդի ներկայացուցիչ իշխանութիւնը եւ Եկեղեցին համախոհ եւ համագործակից են եղած։ Չէ եղած ազգային շարժումի գործ մը կամ փորձ մը, Ղեւոնդեանց եւ Վարդանանց թուականի օրերէն սկսեալ մինչև Իսապէյ Օրիի, Շահամիրեանի եւ Յովսէփ Էմինի օրերը, եւ մինչև մեր ժամանակը, ուր այդ երկուքը միասին եղած չլինին։ — Ջուտ կրօնական բնոյթ ունեցող հարցերու մէջ կղերը ինքն իր մէջ միայն, ու աշխարհիկ դասը՝ զուտ քաղաքական նկարագիր ունեցող գործերու մէջ նոյնպէս լինելով հանդերձ, անոնք, իբրեւ անբաժանորէն կազմիչ տարրեր, իրարու համակիր, միմեանց օժանդակ եւ լրացուցիչ եղած են շարունակ ազգին կենդանութիւնը եւ յառաջիկութիւնը մշակող գործերու եւ հարցերու մէջ։ Այդ կցորդութիւնը հետեանքը եղած է անշուշտ ազգին հոգիին մէջ նոյն իսկ զգացումած պէտքի մը եւ պատմական պարագաներու։ Ո՛չ այդ պէտքը դադրած է այժմ զգալի ըլլալէ եւ ոչ այդ պարագաները փոխուած են. ընդհակառակն։ Երկու տարրերուն անհրաժեշտ յարակցութիւնը հրամայական է որ եւ է ատենէ աւելի։ Ղեւոնդեանց եւ Վարդանանց տօներուն կարգախօսը զայս պէտք է յիշեցընէ ամէնուս։

* * *

ՀԱՍՒԱՏՔԻ ԵՒ ՄՏԱՆՈՒՄԻ ԶՈՂՔԵՐ

Ն Ի Ի Թ Ա Պ Ա Շ Տ Ո Ւ Թ Ի Ե Ն

Հեռու ասէց եւ ընդ միշտ՝ ներթապալտութեան ողորմելի մեկնաբանութիւնները։ Թող ո՛ւնք որ անոր վերջահաս աշակերտները անհունը քաղաքականութեան նստք մը միայն համարին, առանց տեսնելու թէ այդպիսի նստք մը ինքն իսկ պիտի ենթադրէ մարդկութեան մէկ պէտքը, եւ թէ այսպիսի պէտք մը արամբանական պէտք մը միայն պիտի կրնար լինիլ։ Հնարել չէ ուրեմն աւտիկա, այլ օրինակել, մարդկային հոգին իր ձգտումներուն՝ իր բնութեանը, այսինքն նշարտութեան վերադարձնել։ Ի՞նչ է ուրեմն հունաւորը, եթէ անհուն չկայ. ի՞նչ է յարաբերականը՝ առանց բացարձակի։ Ո՛ւր է փաստը. ո՛ւր է ստուգութիւնը որ եւ է բանի. ո՛ւր է ողջմտութիւնը, եթէ այդ առաջին տեսալը չըլլայ։ — Ոգին աւելի ստոյգ է մեզի համար քան նիւթը, եւ հունաւորէն աւելի՝ անհունը։ Ու բնազդը, մարդկութեան անդամներէն իւրաքանչիւրին մէջ թերեւ տկարացած, ու դուցէ ոմանց մէջ ըստ երևոյթին չնշուած նոյն իսկ, աստուածայինին բնազդը դոյլ է մարդկութեան զանգուածին մէջ։ Այս էշմարտութիւնը կը վերերևի անոր մէջ, ինչպէս լիճի մը ջրաբերը ալքերու կը ցուցնեն այն գեղեցիկ կապտաւը, զոր չէի նշմարեր այդ հեղուկ զանգուածին ոչ մէկ կաթիլին մէջ։

Ծ Ո Յ Ս Ո Վ Լ Ի Հ Ա Ւ Ա Տ Ք Ը

Անկեղծ հաւատքը իրապէս լի է յոյսով։ Սերտիւ հաւատացող հոգին չի կրնար ընդունիլ թէ նա որ հաւատալ տուած է իրեն, սին ու պատիւր բանով մը պարգեւաւորած է զինքը, Անիկա չի կրնար ինքզինքին ներել՝ աստուածաժպիտ խոստմանազանցութեան մասին խորհիլ, իսկ եթէ երբեմն իր անձին անարժանութեան անշնչելի զգացումը, իր անդամներուն մէջ շողիլն օրէնքին դէմ կուռող մարմինի օրէնքին տեսքը, Եկեղեցւոյ ժողին մէջ նոյն իսկ տեղի ունեցած այնքան ողբալի անհաւատարմութեանց տեսարանը կրնան առ ժամանակ մը մթաղենի իր յոյսը, նոյն այս բաները աւելի կրկնապատկուած եռանդով մը կրնան զինքը արագօրէն տանիլ Անոր որ՝ երբ ոչինչ գտնէ մեր մէջ մաքուր՝ կ'ուզէ եւ պիտի գիտնայ դնել մեր մէջ ամէն ինչ որ հանելի է իր շալաց....

Մայրական գիրկին մէջ ներհող մանուկը կրնայ գէշ երազներ տեսնել, բայց երբ բանայ ա՛ն իր աչքերը, զինքը իր անձին աւելի սիրողին թեւերուն մէջ տեսնելով ինքզինքը, կը փայտի իր ընդունայն ստակումին վրայ։

Ա. Վ.